

Johan Peter Noack
14. oktober 1943 – 20. december 2021

AF
HANS SCHULTZ HANSEN

Johan Peter Noack 1994. Foto: Rigsarkivet.

Den 20. december 2021 afgik forhenværende rigsarkivar Johan Peter Noack ved døden efter længere tids sygdom. Dermed gik en fremtrædende skikkelse inden for dansk historieforskning og arkiverden bort.

Johan Peter Noack blev født den 14. oktober 1943 i Aarhus, hvor hans far, teologen Bent Noack (1915-2004), var tilknyttet Aarhus Universitetet. Siden blev Bent Noack sognepræst og provst på Vardeegnen og derefter professor i teologi ved Københavns Universitet. Han sluttede sin karriere som rektor for Præstehøjskolen i Løgumkloster. Også farfaren, Carl Wulff Noack (1885-1960), var teolog og arbejdede først som præst for det danske mindretal i Flensborg, men blev siden biskop i Haderslev. I arven fra de umiddelbare forfædre lå der således to mulige livslinjer: teologien og Sønderjylland. Johan Peter Noack valgte den sidste.

Sønderjyllands historie engagerede Noack allerede som historie-studerende ved Aarhus Universitet i 1960'erne, men han interesserede sig også tidligt for sovjetisk historie, som han havde særlige forudsætninger for at arbejde med, fordi han havde lært russisk i militæret og indgik som premierløjtnant af reserven. Efter kandidateksamen i historie og russisk i 1970 var han et års tid ansat som videnskabelig assistent ved et historisk-sociologisk forskningsprojekt om de dansk-tyske grænseforhold i 1800- og 1900-tallet, ledet af Lorenz Rerup og Jörgen Weibull. I den forbindelse skrev han afhandlingen *Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen*, der i 1973 indbragte ham Christian Paulsen Prisen og i 1975 blev udgivet af Dansk Udenrigspolitisk Institut. Afhandlingen var en skarp og velfunderet analyse med hovedvægten på grænserevisionsspørgsmålet og hvervningerne til Waffen-SS, men inddrog også mindretallets sekundære politiske mål og dets tilpasning i de sidste krigsår til et forventet tysk nederlag. Den er stadig standardværket om mindretallets historie i krigsårene.

I 1971 blev Noack amanuensis og i 1974 lektor i 20. århundredes historie på Historisk Institut ved Aarhus Universitet, hvor han også underviste i håndbogskundskab. Det var i en polariseret periode, hvor studenteroprøret satte dagsordenen. Noack stod i disse år fast på, at historikernes opgave måtte være at rekonstruere den fortidige virkelighed på grundlag af en kildekritisk og pluralistisk tilgang til historien. Han gik således ind for, at økonomiundervisningen på instituttet skulle integrere både nationaløkonomi og marxistisk økonomi. De studerende ville dermed blive konfronteret med synspunkter, som stred mod deres egne, og måske blive ramt af den konstruktive tvivl over for etablerede forklaringer, som er grundlaget for videnskabens fremskridt. Med en sådan holdning blev han af de marxistiske studenter på en plakat placeret i rækken af reaktionære mumier, der rullede sig ud, bl.a. sammen med professor Henning Poulsen, hvis kreds af nuværende og tidligere studerende han gerne færdedes i.

I et indlæg om „hvad er historie“ fra 1975, optrykt i antologien *Tradition, opbrud og formidling. Diskussion om historisk metode og teori på Hi-*

storisk Institut 1973-78 (særtryk af *Den jyske Historiker* 1978), skrev han: „Som med al anden videnskab er formålet med historie at søge sandheden så objektivt som muligt“ (s. 109). Målet skulle nås gennem opstilling af hypoteser og en kritisk afprøvning af deres holdbarhed. Han plæderede for, at historikerne åbnede sig over for samfundsvidenskaberne, men uden at opgive fagets egen identitet. Hans egen interesse for samfundsvidenskaberne var vedholdende og satte sig spor i et samarbejde med Ole Tonsgaard og Jørgen Elklit fra Institut for Statskundskab om et projekt om sønderjysk vælgeradfærd. Det resulterede i afhandlingen *Nationalt tilhørsforhold i Nordslesvig. Resultater fra en interviewundersøgelse* (1978), der var en udløber af Rerups og Weibulls førnævnte projekt.

Ellers fyldte sovjetisk historie en del i Noacks forskning i disse år. Det satte sig en frugt i afhandlingen *Den stalinistiske revolution. Hovedtræk af det sovjetiske samfunds politisk-økonomiske udvikling 1921-1953*, som udsprang af hans undervisning og udkom som to bind i serien *Berlingske Leksikon Bibliotek* (1978).

Som universitetslærer krævede Noack meget af både de studerende og sig selv. Litteratur- og kildepensum var stort, og diskussionerne indgående, og skriftlige opgaver blev kritisk gennemgået, såvel indholdsmæssigt som sprogligt. Han lagde ikke fingrene imellem i diskussioner og kritik. Det bidrog uden tvivl til, at han blev opfattet som kontant af mange studerende, men han anglede ikke efter popularitet. At der bag hans direkte og noget stive facon ikke alene gemte sig en portion kejtethed, men også megen velvilje og hjælpsomhed, var det ikke alle, som fik at se – heller ikke i de senere faser af hans arbejdsliv.

I årene 1985-87 blev Johan Peter Noack ansat som projektmedarbejder ved Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa med henblik på at udforske det danske mindretals historie i Sydslesvig. Den første frugt heraf var disputatsen *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*, der udkom i to bind i 1989. Den undersøgte mindretallets historie i en turbulent periode med særlig vægt på tiden før 1933, idet tiden 1933-39 tidligere var behandlet indgående i Carsten Mogensens trykte licentiatafhandling. Størstedelen af disputatsen var – som størstedelen af hans videnskabelige produktion – klassisk politisk historie med indgående analyser af aktørerne og deres handlinger samt de bagvedliggende motiver og ideologier, alt sammen efter en kritisk vurdering af et stort, hovedsagelig utrykt kildemateriale.

Særlig fornyende var en indgående sociologisk undersøgelse af Den slesvigske Forenings medlemskartotek, som ikke alene viste en stor fluktuation i foreningens medlemstal, men også en omfattende udveksling mellem mindretallet og det omgivende flertalssamfund, som afspejlede konjunkturerne. Når det gik det tyske samfund skidt, fandt

flere ind i de danske mindretal – og omvendt sivede de ud igen, når samfundet var i fremgang. I sin konklusion forsikrede Noack, at det i hans syn på mindretalsmedlemmernes valg af det danske „ikke på forhånd [var] udelukket, at afgørelserne blev truffet med en alvor, der kan respekteres“ (s. 545). Alligevel skuffede hans resultater dem, der ud fra hans familiehistorie havde forventet en fremstilling i pagt med mindretallets fortælling om sig selv som en trofast flok, der var offer for myndighedernes undertrykkelse. I stedet pegede undersøgelsen på, at nationalt sindelag kunne svinge med konjunkturerne.

Da disputatsen blev forsvaret ved Aarhus Universitet, var Johan Peter Noack i 1987 blevet direktør for Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa. Instituttet var grundlagt i 1976 af generalkonsul og tidligere historieprofessor Troels Fink, der også var direktør i de første år, men siden blev afløst af økonomen Nils Groes. Med Noack kom der igen en historiker i direktørstolen, og det mærkedes, idet instituttet i hans tid blev en af den sønderjyske landsdels førende historikerarbejdspladser, hvor fagfæller både udførte grundforskning og rekvireret forskning i et tværfagligt miljø. Instituttets kombination af humaniora og samfundsvidenskab tiltalte ham, og han høstede erfaringer i at omgås ledende politikere og embedsmænd, som også var nyttige for ham sidenhen. En særlig udfordring ved direktørstillingen var dog, at der til stadighed skulle skaffes eksterne bevillinger for at fastholde medarbejderne. Det lykkedes langt hen ad vejen, men det sled.

Selv fortsatte han sine studier af mindretallet syd for grænsen, og i 1991 udkom *Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947*, der ligesom disputatsen optog to bind. Sydslesvigs spørgsmålet fyldte meget i de første efterkrigsår, men på en ganske anden måde end i årene 1918-20. Med en karakteristisk formulering: „Annektionister blev tilhængere af den nationale selvbestemmelsesret, som til gengæld blev afvist af demokrater, der fandt, at betingelserne for dens praktisering ikke var til stede. Forestillingerne om, hvad et nationalt tilhørsforhold overhovedet er, måtte tages op til revision, fordi så mange hidtil tyske sydslesvigere tilkendegav, at de nu godt ville være danske. Det var dem, der fandt, at dansk politisk befandt sig i et vendepunkt, så kampen for Sydslesvig ikke blot havde betydning i sig selv, men måtte være det naturlige grundlag for en helt anden indre udvikling“ (s. 11).

Sydslesvigs spørgsmålets betydning for dansk indenrigspolitik afdækkes således omhyggeligt, og i konklusionens første sætning får læseren bogens prisværdigt klare svar på, hvorfor Sydslesvig ikke blev indlemmet: „Når den dansk-tyske grænse ikke blev flyttet sydpå efter 2. Verdenskrig, skyldes det, at Danmark ikke ville“ (s. 536). Det var således ikke briterne, som stillede sig i vejen; de var tværtimod rede til en

grænserevision, når de blot kunne sætte en stopper for dansk indblanding i deres genopbygning af Slesvig-Holsten.

Bogen om det sydslesvigske grænsespørgsmål blev udgivet af Institut for Grænseregionsforskning i samarbejde med det forskningsrådsstøttede projekt Dansk politik under forandring 1945-1985, hvor Johan Peter Noack var en af de ledende skikkelser sammen med ægteparret Birgit Nüchel og Niels Thomsen, Tage Kaarsted og Lars Bille.

I 1992 tog Johan Peter Noacks liv en ny drejning, idet han søgte og fik stillingen som rigsarkivar efter Vagn Dybdahl. Med sine store administrative og politiske krav drejede stillingen naturligt nok Noack bort fra forskningen, men det lykkedes ham at få afsluttet det store projekt om det danske mindretals historie med nok et tobindsværk, *Det danske mindretal i Sydslesvig 1948-1955* fra 1997.

Denne gang stod forvandlingen fra en sydslesvigske grænseflytningsbevægelse tilbage til et dansk mindretal i centrum for fremstillingen. Det var en smertefuld proces. Den skete under en hastigt svindende tilslutning fra den sydslesvigske befolkning i takt med Slesvig-Holstens og Tysklands genopbygning, hvortil kom en fjendtlig indstilling hos politikerne i Kiel. Ved britisk hjælp lykkedes det i 1949 at få den slesvig-holstenske landdag til at vedtage Kielerklæringen, der lovede det danske og det frisiske mindretal liberale vilkår, men den var ikke et holdbart resultat. Den tyske modoffensiv kulminerede, da Friedrich Wilhelm Lübke fra CDU var ministerpræsident 1951-54 og førte en udpræget chikanepolitik over for mindretallet. Således blev spærregrænsen ved landdagsvalgene forhøjet fra den i forvejen pænt høje tærskel på 5 % til 7½ % for at holde det danske parti SSW ude, og tilskuddet til de danske skoler blev markant reduceret – alt i modstrid med såvel ånden i Kielerklæringen som den danske mindretalspolitik nord for grænsen. I forbindelse med Vesttysklands optagelse i NATO i 1955 lykkedes det imidlertid at overbevise forbundskansler Konrad Adenauer om, at landsregeringens politik skadede det dansk-tyske forhold, og efter en pres på Kiel blev resultatet de gensidige København-Bonn-erklæringer om mindretallenes rettigheder, som lagde grunden for et fredeligt forhold mellem grænselandets flertal og mindretal.

Med de tilsammen seks bind fik det danske mindretal i Sydslesvig en historiedækning som næppe nogen anden national minoritet. Det gav hurtigt værket et autoritativ præg, i hvert fald så længe det drejede sig om mindretallets politiske virke, om end de mange bind betød, at værket ikke kunne blive folkelæsning.

Den første tid af Johan Peters Noacks embedsperiode som rigsarkivar var præget af vedtagelsen af arkivloven i 1992, der indførte betegnelsen Statens Arkiver for det samlede statslige arkivvæsen. Med loven blev reglerne for arkivadgang liberaliseret, og med dette som ud-

gangspunkt gjorde han op med den lukkethed og langsomme, centraliserede sagsbehandling, der i Dybdahls sidste år på posten havde givet institutionen en dårlig presse.

Noack indså snart, at Statens Arkiver stod over for tre store udfordringer. Dels skulle Statens Arkiver indhente et betydeligt afleverings- efterslæb for offentlige papirarkivalier, dels skulle der skaffes varigt betryggede magasiner til den hastigt voksende mængde af arkivalier, og dels skulle arkiverne håndtere de elektronisk skabte arkivalier, som inden for en kort årrække ville erstatte papirarkivalierne. Med sin troværdighed fik han overbevist Kulturministeriet om nødvendigheden af at tilføre ressourcer til disse opgaver, hvilket skete med arkivernes første resultatkontrakter.

For at geare Statens Arkiver til udfordringerne satsede han på en funktionel integration, hvor de enkelte geografiske enheder oven i deres traditionelle driftsområder fik tillagt tværgående ansvarsområder, bl.a. fik Landsarkivet i København ansvaret for konserveringen, Landsarkivet i Viborg for mikrofotografering og snart også skanning og Landsarkivet i Aabenraa for forskningsledelsen. Rigsarkivets fire afdelinger blev lagt sammen til Publikumsafdelingen og Bevarings- og Kassationsafdelingen, hvor to arkivchefer erstattede fire overarkivarer.

Noack satte også gang i udviklingen af arkivdatabase Dansk Arkivalier-Information System, forkortet DAISY. Nye resultatkontrakter tilførte ressourcer til indtastning af aktører, arkivserier og arkivenheder. Dette arbejde var i første række begrundet i de store planer for flytning af arkivalier til et nyt hovedsæde for Rigsarkivet i Ørestaden, men skabte tillige en stærkt forbedret tilgængelighed til samlingerne for publikum.

Planerne for et nyt rigsarkiv i Ørestaden blev standset brat af den spareivrige borgerlige regering, som trådte til i 2001. I stedet ønskede den en udflytning af Rigsarkivet til Odense, som Dansk Folkeparti imidlertid spændte ben for, stærkt tilskyndet af Rigsarkivets ansatte, førende forskere og Rigsarkivets brugere. I stedet blev løsningen en samling af de spredte fjernmagasiner i nye højlagermagasiner på Kalvebod Brygge, men således at læsesalen, en mindre del af arkivalierne og en betydelig del af medarbejderne indtil videre forblev på Slotsholmen. Som loyal embedsmand måtte Noack håndtere den utaknemmelige opgave at bakke de skiftende ministres løsninger op. Værre blev det, da den borgerlige regerings drastiske sparekrav i 2002 førte til omfattende afskedigelser og ledelsesmæssige sammenlægninger af enheder, der gennem årene havde opbygget en stærk lokal identitet, hvad der naturnødvendigt førte til protester fra medarbejdere og lokale netværk. Det blev uden tvivl hans vanskeligste opgave som rigsarki-

var at sikre Statens Arkivers substans og fortsætte udviklingsmuligheder under disse vilkår.

Arbejdet med at håndtere de tre hovedudfordringer fortsatte imidlertid. Ved Noacks afgang som rigsarkivar i 2009 var Statens Arkiver tilbage på sporet. Afleveringsefterslæbet var da indhentet, elektronisk arkivering var i god gænge, og indtastningen i DAISY var godt på vej gennem store registrerings- og ompakningsprojekter, først i hovedstaden, siden i provinsen, som blev afsluttet under efterfølgeren Asbjørn Hellum. Lige før sin afgang nåede han at se arkivalierne flyttet ind i Rigsarkivets nye store magasin på Kalvebod Brygge, men lige så lidt som sine efterfølgere lykkedes det ham at opnå en samlet løsning, hvor magasiner og læsesalen blev placeret på samme sted.

Udover førnævnte ledelsesændringer kom andre af Johan Peter Noacks beslutninger som rigsarkivar til diskussion. Han gjorde sig tidligt til talsmand for og fik gennemført mere omfattende kassationer i de personrelaterede sager, hvilket personhistorisk interesserede kredse fandt for vidtgående. Landsarkivernes og Erhvervsarkivets medarbejdere syntes, at for meget blev centraliseret i København, og Statens Arkivers forskere og formidlere beklagede, at deres funktioner blev nedprioriteret i resultatkontrakterne. Samlet set står Noack imidlertid som en af det statslige danske arkivvæsens store reformatorer. Hans lidt kringlede formulering af Statens Arkivers mission: „Fremtiden tro bevarer vi autentisk dokumentation til en virkelig historie“, står stadig som en forpligtelse for arkivernes medarbejdere og ledelse.

Efter sin pensionering vendte Johan Peter Noack tilbage til forskningen i grænseproblematikken og dens betydning for dansk politik. Det skete med bogen *Da Danmark blev Danmark. Fortællinger af forhistorien til 1864*, som blev udgivet i 2014 i 150-året for 1864.

I bogen fik han gjort grundigt op med det udbredte danske revisionistiske syn på nederlaget som forårsaget af dansk nationalistisk overmod og uduelige nationalliberale politikere. De ledende nationalliberale politikere havde tværtimod indset, at Tysklands samling før eller siden ville føre til, at Holsten og Lauenborg ville gå tabt for monarkiet, og at det gjaldt om at bevare den danske del af Slesvig ved en deling af hertugdømmet. Imidlertid blokerede helstatsmænd sammen med nationalkonservative bureaukrater og kongen og en ejderdansk opinion for en sådan deling, samtidig med at Det tyske Forbund stillede stadig skærpede krav om en helstat, hvor det tyske element var sikret en uforholdsmæssig stor indflydelse, der stred mod en demokratisk statsopbygning. Den eneste udvej for de ledende nationalliberale var derfor en ny krig om hertugdømmerne, som ville involvere de europæiske stormagter i en varig løsning, og hvor et begrænset dansk nederlag kunne bruges til indadtil at gennemtvinge den deling, som så mange

var imod. Som bekendt kuldsejlede denne strategi, ikke mindst fordi Frederik 7. døde og blev erstattet af den konservative Christian 9., der for enhver pris ville bevare helstaten.

Det sidste forskningsresultat fra Noacks hånd blev et læseværdigt essay om begreberne nation, national og nationalisme i „*Kildekunst*“. *Historiske & kulturhistoriske studier. Festskrift til John T. Lauridsen* fra 2016. Her plæderede han for at rette fokus mod politiske legitimeringsbehov i udforskningen af nationalisme frem for mod det udflydende begreb identitet.

De sidste år blev præget af sygdom, både hos ham selv og hustruen Karin. Der kom ikke flere afhandlinger fra hans hånd. Han havde også gjort sit. Navnlig med seksbindsværket om det danske mindretal i Sydslesvig har Johan Peter Noack sat sig et monument som forsker, der vil blive stående langt frem tiden.